

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: МОДЕЛІ СТРУКТУРО-СИСТЕМИ

LEGAL CULTURE: MODELS OF STRUCTURAL SYSTEMS

Коба М.М.,
ад'юнкт,

старший викладач кафедри правового забезпечення службово-бойової діяльності
Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України

У статті проаналізовано наукові позиції щодо поняття та елементів структури правової культури. Обґрунтовано думку про те, що правова культура як система духовних та матеріальних цінностей у сфері права охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності. Запропоновано під поняттям структури правової культури розуміти певну схему, зовнішнє зображення зазначеного об'єкта дослідження, стійку впорядкованість у просторі й часі елементів системи та їхніх зв'язків. Виділено та проаналізовано актуальні моделі структуро-системи правової культури: зведення структури правової культури до правової системи чи правової надбудови; зведення структури правової культури до об'єктивованих результатів правової діяльності; зведення правової культури суспільства до власне правової діяльності; ототожнення правової культури з правовою свідомістю; зведення правової культури до рівня правового розвитку суб'єкта. Доведено, що структура правової культури, з огляду на її конструкт та компоненти, має рухливі межі та динамічний характер. Обґрунтовано, що компоненти структури правової культури різняться за своєю природою, способом організації, середовищем функціонування, іншими показниками. Доведено, що функціонування елементів структури правової культури, процеси їх комбінування мають певну логіку: поєднуючись між собою, вони утворюють те чи інше функціональне середовище, в межах якого здійснюється взаємодія (обмін) між елементами і розвиток системи загалом. Запропоновано такі, відносно цілісні утворення об'єднувати поняттям «підсистема правової культури». Обґрунтовано доцільність застосування суб'єктного підходу до аналізу структуро-системи правової культури. Доведено, що в межах суб'єктної підсистеми важливим показником є ступінь соціальної організації суб'єктів у процесі здійснення правової діяльності. Посилено аргументацію доцільності класифікації правової культури за рівнями з виділенням, зокрема: правової культури суспільства (загальний рівень); правової культури певної соціальної групи (груповий рівень); правової культури особи (індивідуальний рівень).

Ключові слова: право, культура, модель, підсистема, елемент, правова свідомість, правова діяльність, інститут, суб'єкт.

The article analyzes the existing scientific positions on the concept and elements of the structure of legal culture. It is suggested to understand the concept of the structure of legal culture in terms of a certain scheme, an external image of the object of study, a stable ordering in space and time of elements of the system and their relationships. Actual models of the structure-system of legal culture are identified and analyzed: reduction of the structure of legal culture to the legal system or legal superstructure; reducing the structure of the legal culture to the objective results of legal activity; reducing the legal culture of society to its own legal activity; unification of legal culture with legal consciousness; reducing the legal culture to the level of legal development of the subject. It is proved that the structure of the legal culture, in view of its construct and components, has a flexible boundary and dynamic character. It is substantiated that the components of the legal culture structure differ in their nature, method of organization, environment, and other indicators. It is proved that the functioning of the elements of the structure of legal culture, the processes of combining them, have a certain logic: in combination, they form a particular functional environment within which the interaction (exchange) between the elements and the development of the system as a whole. It is suggested to integrate such relatively holistic entities with the concept of "legal culture subsystem".

The expediency of applying a subjective approach to the classification of legal culture is substantiated. The argumentation of expediency of classification of legal culture by levels with allocation is strengthened, in particular: legal culture of society (general level); the legal culture of a particular social group (group level); legal personality culture (individual level).

Key words: legal culture, structure, system, subsystem, element, legal consciousness, legal activity, institute, subject.

Постановка проблеми. Розуміння феномену правової культури ґрунтується на розумінні складу зазначеного поняття. Вважаємо цілком справедливою думку про те, що уявити уповні суть правової культури неможливо, якщо не виділяти її логічну структуру [1, с. 151]. У найзагальнішому розумінні *структура* (від лат. *structūra*) – це характеристика та просторова картина складу певного об'єкта, взаєморозміщення його формацій, частин, деталей, елементів, певний функціональний взаємозв'язок його складових частин. Структура системи є однією з основних категорій системного аналізу, що характеризує стійку впорядкованість у просторі й часі елементів системи та їхнього зв'язку. З точки зору методології наукових досліджень під структурою слід розуміти схему, певне зовнішнє зображення явища чи об'єкта дослідження, в якому початково передбачається певна цілісність. Отже, *структура* – це стійке відображення взаємних відносин елементів цілісного об'єкта. Вихідними поняттями в аналізі структури об'єкта є поняття форми і змісту. Таким чином, визначити структуру правової культури означає дослідити форму і розкрити зміст зазначеного поняття.

Стан опрацювання. Проблема структури правової культури неодноразово перебувала в центрі уваги фахівців у галузі права та інших суспільних наук. Зокрема, її

досліджували такі вчені, як С.С. Алексєєв, К.В. Волинка, В.Т. Журавльова, В.О. Качур, Г.П. Клімова, М.В. Кравчук, М.О. Макеєва, Р.К. Русинів, А.П. Семітко, Ю.С. Шемшученко, М.В. Целуйко та ін. Проте остаточного розв'язання зазначена проблема поки що не знайшла, тому спробуємо викласти свої міркування щодо цього.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел виділити існуючі моделі структуро-системи правової культури та обґрунтувати найбільш раціональний підхід до структурування правової культури.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж обґрунтувати власне бачення структури правової культури, здійснимо аналіз існуючих наукових позицій щодо цього. Зокрема, авторитетний теоретик права С.С. Алексєєв вважає, що правова культура суспільства характеризується через такі показники, як: 1) стан правосвідомості в суспільстві, тобто ступінь вираження знання і розуміння права, усвідомлення необхідного суворого виконання вимог законності, розвиненості відчуття права і законності; 2) стан законності, який характеризується ступенем утілення всіх її вимог, реальністю їх здійснення; 3) стан законодавства, його досконалість за змістом і формою; 4) стан практичної роботи суду, прокуратури, інших юридичних органів, які застосовують право; 5) ступінь використання ними

передових прийомів юридичної техніки [2, с. 150–151]. Відповідно, за С.С. Алексєєвим, структуро-систему правової культури становлять рівні: 1) правосвідомості; 2) законності; 3) досконалості законодавства; 4) юридичної практики. Професори Р.К. Русинів та А.П. Семітко ключовими елементами правової культури називають: 1) рівень розвитку правової свідомості населення; 2) рівень розвитку правової діяльності; 3) рівень розвитку всієї системи юридичних актів [3, с. 331–333]. У подальшому представлений конструкт було доповнено ідеєю щодо необхідності виділення в структурі правової культури інституційної підсистеми, а також підсистеми правової свідомості та підсистеми правової діяльності. Відповідно, до компонентів *інституційної* підсистеми відносять юридичні джерела, в яких виражається і закріплюється право, а також юридичну техніку. До компонентів підсистеми *правової свідомості* відносять: глибину освоєння населенням правових феноменів; глибину правової інформованості населення; глибину емоційного ставлення населення до закону та судової системи. На рівні підсистеми *правової діяльності* виділяють: теоретичну (діяльність учених-юристів), освітянську (діяльність студентів і слухачів юридичних шкіл, вузів тощо); практичну (правотворчу, правореалізаційну, правозастосовчу) діяльність.

Ще одним конструктом структуро-системи правової культури є той, в основу якого покладено виділення поведінкових компонентів юридичної діяльності, таких, як: правосвідомість; правові відносини і законність; правопорядок і правомірна діяльність суб'єктів. На думку В.П. Сальнікова, якому належить зазначена ідея, структуру правової культури становлять: а) юридичні поняття і категорії; б) оцінки (оцінні судження); в) деонтологічні модальності (останніми, на думку автора, є «нормативні судження, які складаються на основі правових знань та оцінок і охоплюють такі модальні оператори, як «обов'язково», «дозволено», «заборонено» тощо») [4, с. 155]. Також існує позиція, відповідно до якої до складу правової культури слід відносити: 1) право як систему норм, що виражають державні вимоги; 2) правовідносини, тобто систему суспільних стосунків, що регулюються правом; 3) правові заклади як систему державних органів і громадських установ, що забезпечують правовий контроль, регулювання та виконання права; 4) правосвідомість, тобто систему духовного відображення всієї правової дійсності; 5) правову поведінку, тобто систему практичної діяльності людей з виконання і застосування права [5, с. 43]. Інші дослідники до складу правової культури, крім названих елементів, також відносять: політичну оцінку права і правової поведінки; правотворчу діяльність; правову науку; державно-правову ідеологію; права і свободи громадян та ін. Не заперечуючи в цілому напрями трактування складу правової культури, зауважимо, що виокремлення як її компонентів державно-правової ідеології, особливо прав, свобод і обов'язків громадян, на нашу думку, наближує розуміння правової культури до поняття правової системи, що ускладнює її розуміння. У цілому зазначимо, що загальне розуміння структури правової культури трансформується разом із розумінням поняття правової культури, яке перебуває в постійній динаміці.

Структура правової культури була і залишається предметом розгляду і для вітчизняних теоретиків права. Так, М.В. Кравчук, зокрема, до структури зазначеного поняття відносить: 1) знання про право; 2) ставлення до права; 3) навички правової поведінки [6, с. 309]. На думку О.М. Макеєвої, елементами структури правової культури є: 1) правові тексти (акти-документи, тексти юридичного змісту); 2) правова діяльність (теоретична, практична); 3) правова свідомість (її когнітивний, емоційний, настановний елементи); 4) суб'єкти-носії (суспільство, класи, нації, народності, колективи, окремі індивіди) [7, с. 65].

Своєю чергою, аналізуючи структуру правової культури, професор К.Г. Волинка наголошує на багатогранності зазначеного поняття та вважає, що правова культура проявляється у правових культурних орієнтирах, творчій діяльності з їх реалізації та в отриманих позитивних результатах. Відповідно, до її складу вчений відносить: 1) систему правових норм як особливих правил поведінки, які зовні виражені у вигляді певних нормативно-правових актів (їх рівень зумовлює рівень правової культури); 2) сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, врегульованих за допомогою правових норм; 3) сукупність суб'єктів права; 4) правосвідомість суб'єктів; 5) режим законності та правопорядку [8, с. 196–197]. Качур В.О., розуміючи правову культуру як спосіб організації та розвитку життєдіяльності учасників суспільного життя, використовує принцип ізоморфізму та виокремлює у структурі правової культури: об'єктивну (правова діяльність); суб'єктивну (правова позиція); нормативну (правова регуляторика) підсистеми [9, с. 10]. Розглядаючи правову культуру як різновид загальної культури, Л.А. Авраменко вважає, що її структуру становлять духовні й матеріальні цінності, які належать до правової дійсності і не мають власної предметності [10, с. 162]. На думку О.Ф. Скакун, правова культура є системою правових цінностей (форм, норм, приписів та інститутів, розуміння і настанов), які відображають у правовій формі стан свободи і соціальних цінностей людства, суспільства, особи [11, с. 648]. У науковій праці Г. Попадинець до елементів системи правової культури суспільства віднесено: а) якісний стан юридичної охорони захисту прав і свобод людини; б) ступінь впровадження у практику суспільного і державного життя принципів верховенства права і правового закону; в) рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових процедур вирішення конфліктів; г) досконале як за змістом, так і за формою законодавство; г) стан законності; д) ефективність роботи правозастосовних, зокрема, правоохоронних органів; е) стан розвитку юридичної науки [12, с. 126–127]. Досить значним ступенем об'єктивності та узагальнення характеризуються погляди на структуру правової культури М.Ф. Целуйка. Так, у структурі правової культури як поняття науковець виділяє: а) правову свідомість; б) правові відносини; в) законність і правопорядок; г) правомірну діяльність суб'єктів; г) право; д) державно-правові інститути; е) юридичну техніку; є) юридичні акти. Складниками правової культури суспільства М.Ф. Целуйко вважає: а) рівень розвитку правової свідомості; б) рівень розвитку правової діяльності; в) рівень розвитку системи правових норм. Елементами структури правової культури індивіда, на думку дослідника, є: а) ідейно-теоретичні правові уявлення; б) позитивні правові почуття; в) творча діяльність індивіда у правовій сфері [13, с. 6–8]. В інших актуальних публікаціях до структури правової культури також віднесено такі елементи, як: право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів (О.П. Єгоров) [14, с. 17]; теоретична (продуктивна та репродуктивна) та практична (правотворча, правореалізуюча) діяльність (С.І. Максимов) [15, с. 7]; діяльність безпосередньо в правовій сфері, діяльність неправового характеру, пов'язана правом тощо. Важливою для розуміння структуро-системи правової культури вважаємо офіційно висловлену (у вигляді відповідної статті в Юридичній енциклопедії) думку академіка Ю.С. Шемшученка про те, що правова культура як система духовних та матеріальних цінностей у сфері права охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності, а саме: право; правосвідомість; правовідносини; правопорядок; нормотворчу, правозастосовчу та інші види юридичної діяльності [16, с. 37]. На думку І.В. Осики, в структурі правової культури доцільно виділяти об'єктивний та суб'єктивний рівні. Дослідниця вважає, що на об'єктивному рівні правова культура складається з: а) рівнів розвитку права; б) правової діяльності; в) правової свідомості; на суб'єктивному: а) з розвитку правового

знання індивіда; б) з рівня і характеру його ставлення до прав; в) з установок на правові норми; г) з рівня правосвідомості; г) із правової діяльності; е) із правового розвитку; є) із правової поведінки [17, с. 8]. Зазначена ідея – єдності об'єктного та суб'єктного у структурі правової культури – знаходить своє вираження в позиції інших авторитетних дослідників. Наприклад, Л.О. Макаренко з цього приводу зазначає, що саме суб'єкти права та створені ними правові цінності являють собою суб'єктний та об'єктний складники єдиного феномену правової культури [18, с. 184]. А І.В. Яковюк наголошує на тому, що саме суб'єкти задають прогресивний вектор розвитку правової культури, створюючи, утверджуючи, зберігаючи і транслюючи правові цінності [19, с. 649].

Таким чином, узагальнюючи проаналізовані та інші наявні в літературі наукові позиції, доходимо висновку про можливість виділення таких моделей структуро-системи правової культури: а) зведення структури правової культури до правової системи чи правової надбудови; б) зведення структури правової культури до об'єктивованих результатів правової діяльності; в) зведення структури правової культури суспільства до власне правової діяльності; г) отождолення правової культури з правовою свідомістю; г) зведення правової культури суспільства до правового суб'єкта, рівня його правового розвитку. Загалом, осмислення поняття структури правової культури та залучення до цього результатів осмислення його іншими науковцями дозволяє резюмувати таке: 1) під поняттям структури правової культури слід розуміти певну схему, зовнішнє зображення зазначеного об'єкта дослідження, стійку впорядкованість у просторі й часі елементів системи та їхнього зв'язку; 2) існують різні точки зору на моделі структури правової культури, які можливо звести до кількох основних платформ; 3) структура правової культури за показниками конструкту та компонентів має рухливі межі та динамічний характер; 4) компоненти структури правової культури різняться за своєю природою, способом організації, середовищем функціонування,

що зумовлює виділення об'єктних та суб'єктних; інституційних та неінституційних; ідеальних та матеріальних; діяльнісних та ціннісних; динамічних та статичних тощо елементів; 5) функціонування елементів структури правової культури, процеси їх комбінування мають певну логіку: поєднуючись між собою, зазначені елементи утворюють те чи інше функціональне середовище, в межах якого здійснюється взаємодія (обмін) між елементами системи і розвиток системи загалом; б) такі відносно цілісні утворення пропонуються об'єднувати поняттям *підсистеми системи правової культури*.

Висновки. З урахуванням існуючих поглядів на структуру правової культури пропонуємо виділяти такі *функціональні підсистеми* правової культури: а) об'єктну (діяльнісну); б) суб'єктну (рівневу); в) нормативну (інституційну). Крім того, для розкриття сутності зазначеного поняття важливим вважаємо врахування таких результатів і узагальнень: 1) існуючі концепти структури правової культури з тими або іншими варіантами ґрунтуються на розумінні зазначеного поняття як сукупності фундаментальних правових цінностей суспільства, таких як право, правосвідомість, правова поведінка, правові відносини, правова (юридична) діяльність; 2) елементи структури правової культури зазвичай характеризуються як несамостійні, тобто такі, що інтегруються в більш широкі за змістом поняття; 3) у структурі правової культури існують відносно цілісні утворення, організовані за ознакою функціональності, які запропоновано об'єднувати поняттям *підсистеми правової культури*; 4) оскільки для частини компонентів правової культури функціональним середовищем є свідомість індивіда, структура правової культури обов'язково охоплює суб'єктну підсистему; 5) у межах суб'єктної підсистеми важливим показником є ступінь соціальної організації суб'єктів у процесі здійснення правової діяльності. На нашу думку, зазначені викладки формують *суб'єктний підхід* до аналізу структуро-системи правової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клімова Г.П. Структура та функції правової культури. *Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 11. С. 292–298.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва : Юристъ, 2008. 362 с.
3. Русинев Р.К. Правосознание и правовая культура. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и факультетов ; под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. Москва : Наука, 1997. 425 с.
4. Сальников В.П. Правовая культура. *Актуальные проблемы теории права* / под ред. К.Б. Толкачева, А.Г. Хабибулина. Уфа : Изд-во УГУ, 1995. 415 с.
5. Каминская В.М. Правосознание как элемент правовой культуры. *Правовая культура и вопросы правового воспитания*. Москва : Политиздат, 1974. 217 с.
6. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-є, переробл. й доповн. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2013. 608 с.
7. Макеєва О.М. Правова культура як елемент правової системи. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 64–67.
8. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
9. Качур В.О. До питання про структуру правової культури. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Том 10 (2). С. 6–12. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/law2019.02.001/11075> (дата звернення: 10.04.2020).
10. Авраменко Л.В. Теорія держави і права. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2004. 287 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
12. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_782_25 (дата звернення: 10.04.2020).
13. Целуйко М.Ф. Структура правової культури у вітчизняній юридичній літературі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Правознавство*. Чернівці. 2010. Вип. 538. С. 5–10.
14. Єгоров О.П. Правова культура: поняття, елементи та рівні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 9. С. 13–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2011_9_4 (дата звернення: 10.04.2020).
15. Максимов С.І. Правова культура як інтегральна характеристика правової системи. *Правова система України: проблеми і тенденції розвитку* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червня 2010 р. ; Нац. академія прав. наук України. Харків : ХНІ держ. буд. та місцев. самовряд., 2010. 171 с.
16. Шемшученко Ю.С. Правова культура. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 5: П–С. 2003. 564 с.
17. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2004. 19 с.
18. Макаренко Л. Методологічні засади пізнання сутності правової культури. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 181–185.
19. Яковюк І. В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. С. 640–663.